

Kringla Heimsins

MARTIN LUTHER

Om djevler og bønder

I 1517 slo Martin Luthers opp sine 95 teser i Wittenberg, der han angrep Pavens jordske rikdommer, kirkekorruptsjon, klosterversen og salg av avlatsbrev. Det var startsignalet til det vi kjenner som reformasjonen. Mest hadde han i tankene enkeltmenneskers frihet innafor kirken, direkte adgang til frelse uten å gå veien om geistligheten og retten til å velge egne prester. Men da tyske livegne og bønder noen år etter reiste seg til kamp for å utvide friheten til også å gjelde frihet fra sosial urett og føydalsystemets undertrykking, krevde Luther at makthaverne skulle knuse opprøret. I et av hans skrifter heter det at det ikke var djevler igjen i helvete, ettersom alle hadde tatt bolig i bøndene. De måtte derfor slaktes ned for fote, slik man gjør med gale hunder. Fra å være en grasrotbevegelse, knyttet reformasjonen seg isteden til makthaverne.

AD FONTES

Hva er det all utbytting, tyveri og røveri springer ut fra om ikke antakelsen fra

våre herrer og prinser om at alle skapninger er deres eiendom? Fisken i vannet, fuglene i lufta, plantene på jordas overflate – alt må tilhøre dem! For å strø salt i såret, viser de til Guds bud til de fattige: Gud har befalt at dere ikke skal stjele. Men det gjelder altså ikke dem selv. For mens de utøver vold, flår dem som dyrker jorda, håndverkeren og alt som puster, lar de disse bli hengt for den aller minste forseelse. Hvis de nekter å fjerne årsakene til opprør, hvordan kan uroligheter unngås på lang sikt? Hvis det å si dette gjør meg til en oppvigler, så vær så god!

Thomas Müntzer, 1525.

VOLDSOMT: «Episode fra Den tyske bondekrigen», malt av Hermann Eichler, c. 1867.

ILLUSTRASJON: FALT I DET FRI

MIDDELALDER

Det er 500 år siden det største sosiale opprøret i Europa fram til den franske revolusjonen. Det er verdt å markere.

Den tyske bondekrigen

Opprør og misnøye på landsbygda var ingen sjeldenhet i Europa, men aldri hadde det vært slik masseopplutning og intensitet som under det som kalles «Den tyske bondekrigen» i 1524–1525. Noen tilsvarende sosial eksplosjon skal vi helt fram til den franske revolusjonen i 1789 for å finne. Da makthaverne til slutt knuste oppstanden, var rundt 100.000 bønder drept, de fleste i løpet av noen få uker forsommeren 1525. De dramatiske begivenhetene har alltid kommet i skyggen av reformasjonen på samme tid, men ved 500-årsmar-

keringa er tida inne til å minne om innhold, forløp og virkninger.

Radikalt manifest

I grunnen er «den tyske bondekrigen» ikke noe godt begrep. Det fantes ikke noe Tyskland, men hundrevis av områder som ble styrt av fyrster, prinser, grever og hertuger. Sammen med Kirka, og da særlig klostrene, var det disse som eide praktisk talt all jord. Deres velstand og makt hvilte på arbeidet til livegne som fullt ut var eid av stormennene, jordløse landarbeidere og leilendinger med leieavgifter og arbeidsplikt. Opprøret var heller ikke begrensa til dagens Tyskland, men spredte seg til deler av Østerrike, Frankrike og Sveits. Å kalle det «bondekrig» er heller ikke helt dek-

kende, her var også radikale prester, grupper av gruvearbeidere, håndverkere og småkjøpmenn i byene.

Rundt om i landet blei det fra inngangen til 1524 satt opp lokale anklageskrifter, men aller viktigst var manifestet som vedtatt av 50 utsendinger i byen Menningen i mars 1524. Det er kjent som «de 12 artikler», og formulert i et religjöst språk. Her er det ingen tvil om at det er de undertrykte som står for den sanne kristendommen.

I tillegg til at prester skulle velges av menighetene, skulle de også pålegges å tale Guds ord rett fram istedenfor å tolke dem som rettferdiggjøring av den bestående samfunnsordninga. Det som blei til overs fra tienden etter at presten hadde fått sitt til livets opphold,

Hans Jacob Orning,
Frans-Arne Stylegar,
Christine Amadou, Thomas
Reinertsen Berg, Harald
Bøckman, Gunnhild Røthe
og Tore Linné Eriksen tar oss
mandager tilbake i historien.

«Det var bønder og
fattigfolk som var
de store tapere»

LIK OG DEL:
Forsiden på anklageskriftet «De 12 artikler» fra 1524. KILDE: WIKIMEDIA COMMONS

rekrutterte opprørerne stadig flere gjennom sin marsj fra landsby til landsby. Med få unntak gikk det lite blodig for seg når de inntok slott, borger og klostre for å skaffe seg mat og andre nødvendige forsyninger. Det snudde da Filip av Hessen og andre stormenn samla seg til en militær motoffensiv, der de var overlegne

med store rytterstyrker, tusener av leiesoldater og moderne våpen, inkludert kanoner. Sjøl om de var i tallmessig overtall, besto bondehæren av lite annet enn fotsoldater med liten militær erfaring.

Spredt opprør, hardt nederlag

Det lå også i føydalsamfunnets natur at bondene levde atskilt fra hverandre i ei lang rekke små fyrstedømmer og provinser, og at det derfor var vanskelig å samle spredte enheter under felles kommando. I flere perioder var dessuten nødvendig å vende tilbake i landsbyen til arbeidspunkt og innhøsting. Det er også vanskelig å kalle de avgjørende slagene i Böblingen og Frankenhäusen i mai 1525 for «krig». Med så stor ulikhet mellom de stridende, og med en så voldsom brutalitet fra føydalherrenes side, var det mer tale om nedslaktning og ensidige massaker som like mye ramma sivile. Det spilte også inn at oppstanden hadde et svakt feste i nord og øst i tysktalende områder. Flere byborgere i lavere samfunnsklasser gikk også med, men det var ikke i storbyer som Frankfurt, Köln og Mainz. Det nærmeste som kan kalles et proletariats var sysselsatt i sølv- og koppergruvene, og her var det enkelte grupper som ga sin tilslutning. Men gruvene var så lønnsomme at eierne var mer enn villige til å inngå kompromisser for å holde virksomheten i gang.

Forlenget liv i lappeteppet

Resultatet var entydig: Det var bønder og fattigfolk som var de store tapere, som måtte betale store erstatninger til seierherrene og avlegge en enda mer ydmykende troskapsed til føydalherrene. I hele Sentral-Europa tapte også det mektige klostervesenet, og deres store eiendommer ble overført til dem som hadde mest fra før. Dette var med på å forlenge livet til et system med et lappeteppe av mindre enheter, og tyske områder så derfor ikke den utviklinga av sterkere stater med kolonier og gryende industrikapitalisme som i England, Frankrike og Nederland. Det kom til å sette sitt preg på de neste århundrenes historie.

Tore Linné Eriksen

Historiker, faglitterær forfatter og professor emeritus i utviklingsstudier, OsloMet
toreeri@oslomet.no

HISTORIE

Den tyske bondekrigen har blitt brukt til mange formål.

Kamp om historien

Den tyske bondekrigen har vært gjenstand for høyst ulike historiske og politiske tolkninger.

Allerede i 1850 ga Friedrich Engels ut en studie som så opprøret som «en tidlig-borgerlig revolusjon», som trass i nederlaget var et steg på veien mot den kapitalismen som oppskriftsmessig skulle avløse føydalismen. At det var bondene som var hoveddrivkrafta, blei skjøvet i bakgrunnen. Dogmatiske marxist-leninister i Øst-Tyskland (DDR) tok det enda lenger, og så i opprøret kimen til arbeiderklassens revolusjon, som nådde sitt høydepunkt nettopp i Øst-Tyskland. Under den kalde krigen blei presten Thomas Müntzer en slags proto-kommunistisk revolusjonshelt i bøker, filmer og gigantiske minnesmerker. På den vesttyske sida av Muren blei opprørsmanifestets program i tply hovedpunktet derimot framstilt som et kampskrift for demokrati og menneskerettigheter.

Blut und Boden

På 1930-tallet ga historikeren (og SS-offiseren) Günther Franz ut et stort verk der han så opprøret som uttrykk for tysk nasjonalisme og en nazistisk Blut-und-Boden-ideologi, det vil si blod og jord.

Her skyldtes nederlaget at de ikke hadde noen leder av Adolf Hitlers kaliber, noe som riktig nok blei strøket i nyttgaver etter 1945. Hyllest til opprøret er ført videre i dag gjennom bruk av deres slagord og bannere på møter i Alternativ für Deutschland (AfD).

Bøndene i sentrum

I år har det ved 500-årsmerkinga kommet to viktige bøker på engelsk. I «The Time of the Harvest has Come» har marxisten Martin Epsen gitt oss en konsis analyse av et sosialt, økonomisk og religiøst opprør, med bøndene i sentrum og klar avstand til østtyske tolkninger. Den britiske historikeren Lyndal Roper underslår i «Summer of Fire and Blood» ikke det sosiale og økonomiske grunnlaget, men legger i sitt monumentale nybrottsverk mer enn marxistiske kolleger vekt på religionens betydning og bøndenes ideer, emosjoner, forestillingsverden og drømmer. Hun er også opptatt av den maskulin-militære ideologiens begrensninger. Et annet hovedtema knytter an til kampen for jord og adgang til fellesressurser, og boka kan derfor leses inn i dagens ulikhets- og miljøkrise.

Tore Linné Eriksen

POLITISK STREK: Blant tegneren Käthe Kollwitz' tidlige skildringer av bondekrigen finner vi «Opprør» fra 1899. KILDE: KÄTHE KOLLWITZ MUSEUM KÖLN

skulle fordeles demokratisk mellom landsbyens fattige. Kristne fyrster som hevdet retten til å eie et annet menneske gjennom livegenskap, blei bedt om vise hvor i evangeliene de henta støtte for dette. Det blei også protestert mot at fyrster og prinser undergravde de tradisjonelle rettighetene i allmenninga, slik at fattigfolk ikke lenger fikk fiske, drive jakt på vilt eller sanke ved. Det blei også vist til at skatter, avgifter og jordleie blei en stadig større byrde, det utgjorde til sammen over halvparten av det bondene hadde å leve for.

Kristent brorskap

Kristne likhets- og rettferdighetsdealer i reformasjonens første fase er utvilsomt med på å forklare hvor

for titusener slutta seg opprøret. Det ga utvilsomt styrke og samhold å delta i det de sjøl omtalte som et kristent brorskap, et begrep som overser den innsatsen mange kvinner gjorde bak fronten. Motpol til den stadig mer konservative Martin Luther var presten Thomas Müntzer, som med sitt opprørske budskap og sin karisma var en inspirasjonskilde. Han skal også ha vært blant opprørstroppenes militære ledere under nederlaget i Frankenhäusen i mai 1525, der han blei tatt til fange, torturert, gjort til syndebukk og halshodet.

Det er bare i noen måneder på forsommeren 1525 at «bondekrigen» kan kalles en krig i vanlig forstand. Etter en beskjeden start i Stühlingen i Schwarzwald året før,